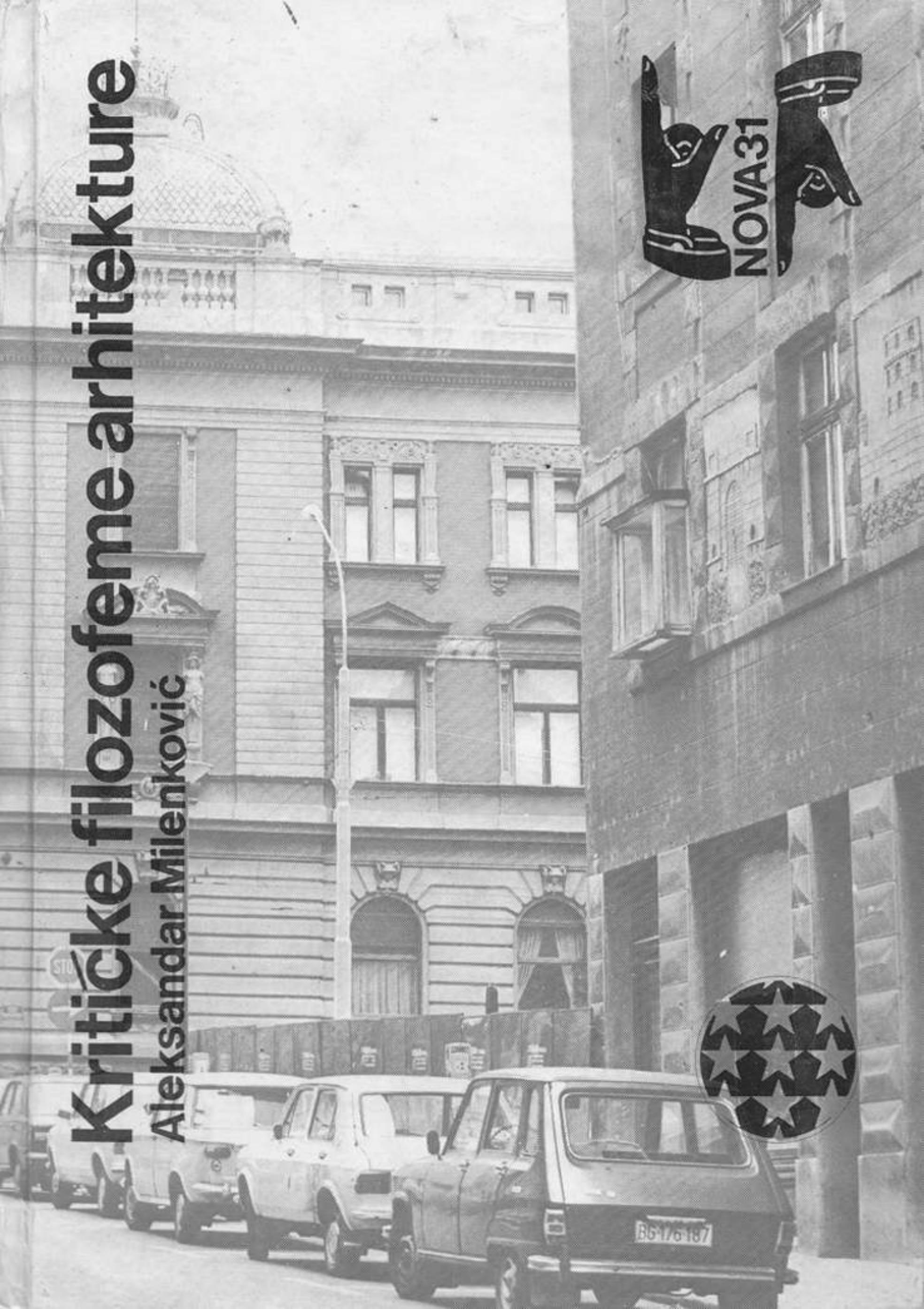


# Kritické filozofeme architektury

Aleksandar Milenković



## PRODUŽENO PULSIRANJE IDEJA

IZLOŽBA NEOSTVARENA DELA I ZAMISLI BEOGRADSKIH ARHITEKATA U GALERIJI SINGIDUNUM U BEOGRADU

Polemika između privrženika tzv. opipljive arhitekture i poštovaoca »papirne arhitekture« dovodi u prvi plan nove teoretske postavke. Dok prvi priznaju samo izgradjene objekte, drugi smatraju da se arhitektonski projekt može prihvati kao *eidos* koji se ostvaruje kroz materijalni medijum, odnosno, da je idejno rešenje *dynamis* koji će kroz izgrađeni objekt postati *energia*, nezavisno od postignutog umetničkog nivoa.

U svakom slučaju, projekti i planovi su svojevrsna teorija. Pojedine neostvarene avangardne ideje, iskazane grafičkim jezikom, uticale su na pravce razvoja teoretske misli. Furije, Garnije, San-Elia, Hilbeshajmer, Lekorbizije... Dobrović, Mutnjaković i mnogi drugi autori ostavili su ili ostavljaju svedočanstva o svojim idejama koje su često bile ispred svoga vremena.

Lične drame autora čija su dela ostala neostvarena ukazuju, između ostalog, da je arhitektura prvenstveno materijalno-pragmatski fenomen, a da su ostali vidovi ove delatnosti samo izdanci glavnog stabla. Teoretičari smatraju da zamišljeni objekt ipak postoji ali u »unutarnjem svetu, u svetu autora, te da ne mora da zna za korisnike ili posmatrače« (Ivan Foht). Razlika je u modusu postojanja. Objekt živi u jednoj od pojavnih mogućnosti, pa i njegov kvalitet postoji bez obzira da li će se kroz upotrebu i dokazati. Ipak, većina »subjekata planiranja« smatra da se o arhitektonskim objektima može raspravljati tek nakon određenog perioda upotrebe.

Mnogo je kategorija neizvedenih projekata. Najčešći su oni iz tekuće proizvodnje koji sticajem raznih okolnosti ne dospevaju do ostvarivanja. Postoji niz superiornih konkursnih radova, sa ili bez zvaničnih priznanja, koji nerealizovani ostaju da pričaju sagu o mukotrpnim razvojnim tokovima arhitekture i urbanizma na našem tlu. Postoje, takođe, »evergrin« teme kao omiljena materija za stilske vežbe, uglavnom mlađih autora. Tu je i poneki ambiciozni izlet u problematiku

kojoj autor nije dorastao, ali je i taj čin potvrda o hrabrosti, inicijativi i upornosti poslenika ove profesije.

Svega od navedenog može se naći na nesvakidašnjoj izložbi koju je organizovala Sekcija likovnih umetnika arhitekture ULUPUDS-a. Okolnost da su pravo izlaganja imali samo članovi Sekcije lišila je javnost prilike da se upozna i sa najuspelijim zamislama šireg kruga autora. Taj formalni okvir omogućio je da se u selekciji nađu i radovi *bez kojih se moglo*. Inicijator i selektor izložbe, Mirjana Lukić, imala je zbog toga delikatan zadatak da uravnoteži koncepciju i ponuđene radove. Stiče se utisak da izostavljanje nekoliko radova ne bi umanjilo dejstvo izložbe čiji je cilj da se dobrim idejama omogući produženo pulsiranje.

### Za istorijsku distancu

Za većinu projekata može se reći da bi bila šteta ako ostanu neizvedeni. Činjenica je da javnost nema isti odnos prema projektima za koje je sigurna da neće biti ostvareni, kao prema rešenjima koja su tek skinuta sa crtačeg stola. Ishitreno je nazvati »neizvedenim« projekt koji je rađen ove godine, ili tokom nekoliko minulih. Možda bi neka slična izložba trebalo da ostane u normalnim okvirima istorijske distance, od bar deceniju-dve... sa koncepcijom odbira po ugledu na čuvenu antologiju *Neizgrađena Amerika (Unbuilt America)*.

Po svojoj koncepcijskoj određenosti i rešenjima »po meri čoveka« ističe se nekoliko radova. Grafički virtuozan crtačko-programski esej o Knez Mihailovoj ulici, Zorana Petrovića, u doslihu je sa humanom vizijom razrešavanja urbanog klupka Čumićevog sokačeta, Brane Milenkovića i Branka Aleksića. Reafirmacija ambijentalnih vrednosti starog Beograda predmet je interesovanja Slobodana Nikolića, Predraga Đakovića, Stojana Stojčića i Slobodana Dragovića, dok Mihajlo Mitrović daje primer jednog od načina povezivanja savremenog arhitektonskog jezika sa nasleđem. Arhitekti Josip Pilasanović i Slobodan Lazarević, autori autobuske stanice Jug, iscedili su, čini se, ogromnu količinu energije i umeća u projekt nad kojim se nadvija oblak sumnje

## TEORIJA JEDNAKA — PRAKSI ?

ARHITEKTURA U VRZINOM KOLU VERBALISTIKE,  
GRAFIČKO-UMETNIČKIH I PRAKTIČARSKIH ODREDNICA

u mogućnost ostvarenja. Ivica Mlađenović prikazao je model urbane atrijumske strukture. Zanimljiv je, koliko i delikatan, pokušaj Mirjane Lukić da revitalizira i dopuni sadržaj Bajrakli Džamije. Projekt enterijera hotela *Bristol*, Dušana Tešića, minuciozno rekonstruiše duh Secesije, unoseći nove valere u buduću »umivenu« Karađorđevu ulicu. Post-modernim jezikom govore Mustafa Musić i Stevan Žutić, prvi kao pasionirani »ikonograf« zatečenih urbanih matrica, a drugi kao odašiljač plemenitih sociološko-urbanoloških poruka, sa blagim ukusom utopije. Milorad Jevtić se predstavlja kao autor zanimljivog projekta hotelskog zdanja. Ostali autori, svaki na svoj način, saopštavaju deo svojih preokupacija, težnji, mogućnosti... i, kao i svi živi arhitekti — nadu da će bar neki »dynamis« uskoro postati »energia«!

[POLITIKA, 4. I. 1984]

Uredništvo ljubljanskog časopisa »AB — arhitektov bilten« u prvoj fazi delovanja postavilo je strategijsko pitanje — Kome arhitektura služi? Časopis se bavio negativnim stranama urb-arhitekture u slovenačkom prostoru, prozivajući mnoge odgovorne institucije i ličnosti. »AB« je postao sredstvo za »prosvećivanje« tehnobirokrata i za mobilizaciju duhova širokih masa.

U drugoj fazi, arhitektura se tumači kao umetnost gradnje prostora sa neophodnim oslanjanjem na tradicionalne vrednosti. U trećoj fazi, »AB« se obraća čoveku kao stožeru a ne kao točkiću u mašineriji urbanog društva. To prepostavlja, po autorima, uključivanje slobodne misli i umetničke imaginacije u proces oblikovanja njegovog egzistencijalnog prostora.

Prenošenje pojma arhitekture sa fizičke predmetnosti u misaone sfere posledica je, između ostalog, drastičnog sužavanja prostora za stvaralačko iskazivanje pristiglih generacija arhitekata. Istovremeno se zaoštrava situacija na ekološko-urbanološkom planu koja zahteva nove alternative. Tako je u Gutembergovoј galaksiji zasijala još jedna kometa — »AB« — čiji sublimirani »gasovi« još od 1964. godine nagone na kašljanje mnoge ličnosti u upravnim i strukovnim institucijama. Osim prekida između 1968. i 1971. godine, časopis dejstvuje nesmanjenim intenzitetom.

Izazov mladih entuzijasta društvenoj praksi nije ostao bez efekata, pa ni značajnog priznanja. Republička nagrada *Borbe* za 1980. godinu časopisu »AB« izaziva podeljenost u javnosti, naročito među kritičarima. Odraz je to stare dileme: Da li *ideja*, kao supstrat budućeg objekta, otelotvoruje arhitekturu, ili je to *delo*, kao skup svih potencijala homo sapiensa? Lukavi momci oko »AB« kao da namerno neguju nedoumice: Na jednom »programskom« posteru prikazuju kokoš kao A, a jaje kao B... što se tumači da A-rhitektura prethodi B-esedi, ali i — obratno!

## SOLARNA NA RASKRŠĆU

REVOLUCIONISANJE ARHITEKTURE NE POSTIŽE SE  
MEHANIČKIM ROKADAMA UNUTAR ZATEĆENIH STRUKTURALNIH  
SISTEMA

bilten i kao aktivni projekanti objekata od kojih su mnogi već zapaženi ili nagrađeni, kao, na primer, Pošta u Vremskem Britofu autora Galea, laureata Borbine nagrade u slovenačkoj selekciji.

[OKO, 15. X. 1981]

Nekoliko izložbi, TV emisije, novinskih napisu i nedavno savetovanje u Strugi dovelo je solarnu arhitekturu (uslovan naziv!) u žihu interesovanja javnosti. Skloni smo kampanjama, pa zbog toga i poduhvati koji treba da su trajni poprimaju često obeležje pomodnih hitova. To se, evo, dešava i sa nastojanjima da se sunčeva energija iskoristi i u okviru tehnološko-arhitekturnog sklopa standardnih objekata.

Kakva je trenutna situacija, odnosno, sudska ovog poduhvata u nas? Nije bez osnova mišljenje da je »solarni dizajn na raskršću... da ga rastrzavaju samozvani staratelji, posmatrajući ga kroz prizmu isključivo sopstvene struke i namećući mu rešenja koja se ne mogu uklopiti u celovito biće koje se rađa«.

Organizatori izložbe svesni su nemogućnosti da već sada može da dođe do kvalitativnog skoka, odnosno, da se ne može na osnovu nekoliko eksperimentalnih modela reći — »Eto, to je ta solarna arhitektura!« Oni su, takođe, shvatili da je to preširoko i još uvek slabo istraženo područje. Verovatno su zbog toga pokušali da izložbi daju koliko-toliko opipljiviji okvir davanjem programa pod naslovom »Centar mesne zajednice — animacioni centar«.

Ispostavilo se da je to trostruka greška. Prvo, u fazi kada se još uvek dokazuje potreba za sunčevom energijom, preuranjene su sve akcije koje bi standardne sadržaje i oblike mehanički pretvarale u »solaroidne«. Drugo, predloženi Centar M. Z. je već uveliko prevaziđena urb-arhitektonska struktura. Umesto stvaranja zabavnih »koncentracionalnih logora« za sintetičko razotuđivanje građana, posredstvom agresivnih medijuma potrošačkog društva, danas težimo ka spontanom i ravnomernom prožimanju svih vidova življenja: stanovanja, rada, kulture, raznovrstanosti. Treće, za kreiranje efikasne, racionalne i odista prave solarne arhitektonske tvorevine potreban je timski rad vrhunskih eksperata. Tu ne može biti dvojbe! U protivnom, sve ostaje na

nivou ljupkih heurističkih igara, stilskih vežbi, iskrice radoznalih duhova...

Arhitekturu nije moguće načinom naglim udevati u razna tehničko-tehnološka *otkrića*, pa ma ona bila zaista epohalna. Sitna prilagođavanja su moguća i ona rađaju bezbrojne derive u okviru određenog graditeljskog postupka. No, kada se radi o stvarnom revolucionisanju, tada sprega funkcija-oblik proističe iz suštine novog fenomena, a ne iz mehaničkih rokada unutar zatečenog arhitektonskog sistema.

Mnogi od petnaest učesnika izložbe nesvesno su izbegli zamku zadatog programa time što su, ignorisući »domaći zadatak«, prikazali rezultate dosadašnjih svojih istraživanja. Upravo u toj šarolikosti tema otkrivamo činjenicu da je svaki izolovan napor vredan pažnje i hvale, ali da ostaje bez efekta ukoliko ne postane sastavni deo ukupnog istraživanja.

Uviđajući da je ostvarivanje autonomnih i »čistih« solarnih objekata kompleksan problem, uz to i vremenski dugotrajan, mnogi autori su se upustili u intelektualističke spekulacije, u parafilozofiranje ili, čak, u čisto fantaziranje o mogućim oblicima i sadržajima koji mestimično jedva mogu da se dovedu u ozbiljniju vezu sa suncem, arhitekturom, tehnikom. Davno nismo na jednom mestu, u okviru zaokružene teme, naišli na toliko u pomoć pozvanih svetskih mislilaca koliko u kratkim esejima, dopunama grafičkih priloga! — Od Hadrijana, Heraklita, Sokrata... preko indijskih i peruanskih mudraca, do Kanta, Šildera, Andrića...

Uprkos nekim proizvoljnostima u zaključivanju, čak i naivnostima u baratanju tehnološkim ili arhitektonskim supstitutima; uprkos pokušajima drugih autora da rešenje problema nađu praćenjem pagansko-ritualne trajektorije Sunce-Čovek-Zemlja; uprkos očevidnim nastojanjima trećih da u mrežu svoga privatnog »pogleda na svet«, ili projektantskog stila, uhvate i samo Božanstvo Sunca... ipak, u mnoštvu ponuđenih ideja mogu se pronaći takve koje svedoče o spremnosti autora da se hrabro uhvate u koštač sa Velikom Nepoznanicom, o živahnosti duha i širini njihove opšte kulture.

Salon Muzeja je dao zapažen doprinos istraživanju solarne arhitekture i pokrenuo dijalog između

projektanata, proizvođača opreme i korisnika objekata, što je i bio glavni cilj organizatora. Bez ove male čete pionira-entuzijasta ne bismo ni ovoliko dobili koliko u ovom času imamo.

Od petnaestoro učesnika po idejama, pristupu problemu i predlošcima dopali su nam se Slobodan Maldini, Predrag Ristić, Dejan Ećimović, Vesna Vujica, Vladimir Lovrić i Mustafa Musić.

Ukazujući na izložbu kao na »polje slobodne igre duha i misli«, kustos Salona Jadranka Vinterhalter povezala je ovu izložbu sa studentskom izložbom »Grad Rabut doline« u SKC-u, na kojoj su »pitomci« profesora Bogdanovića istraživali »civilizaciju koja obožava sunce«.

Heurističke igre i »stilske vežbe« entuzijasta biće, svakako, uobličene u inženjersko promišljanje problema... jednog dana. Za to će se pobrinuti »solarolog« Branko Lalović i sledbenici!

[POLITIKA, 9. VIII. 1980]

## U TRAŽENJU NOVOG SMISLA

ILI... KAKO POMIRITI AKTUELNE EKOLOŠKO-SOCIJALNE ZAHTEVE ARHITEKTURE SA MITOLOŠKO-CIVILIZACIJSKIM SUPSTITUTIMA?

U programskom ekspozeu organizatora izložbe mogu se uočiti četiri osnovne postavke »Arhitekture zemlje«. Protežiranje iskonske ruralne neimarske logike, reinterpretacija »na naš način« savremene semantički ispraznjene suburbane arhitekture, vraćanje arhetipalnim svojstvima tradicionalnih kuća i poimanje zemlje i vaskolikog prostora kao delova univerzalnog ustrojstva civilizacije i čovekovog bitisanja.

Ovoga puta ostavljamo po strani sociopolitičku komponentu ukupnog značenja »Arhitekture zemlje«, sa odgovarajućim umetničkim, društvenoekonomskim i filozofsko-teoretskim implikacijama. Analiza ovih komponenti zaslužuje obilje prostora te ovom prilikom dajemo kraće komentare samo o najbitnijim karakteristikama autora ili njihovih eksponata.

Na crtački dopadljiv način, tipologijom panonskih ušorenih kuća pozabavio se Ognjen Babić. Uočljiva je njegova impresioniranost magijom prirode i iskrenost u stavu prema iskonskoj simbiozi čoveka i njegovog okruženja. U granicama »upotrebljive« arhitekture ostao je Slobodan Selinkić, dokazujući da i tzv. kosmičke teme mogu da imaju i praktičan smisao. Njegov tvrdo nacrtan projekt ruralne kuće, doduše, ispada iz artificijelne likovne i intelektualističke intonacije izložbe, što ukazuje na neophodnost uravnoteženja tehničkih sa umetničkim komponentama arhitekture.

Marin Rajković voli da gradi »kule u pesku« i to mu ne treba zameriti sve dok heurističke igre uspevaju da, poput dinamo-mašine, napune maštom projektantske mozgove. Nadajmo se da će Rajković sačuvati i u budućem svakodnevnom tehniciiranom projektovanju neko zrnce iz tog peska, kao simbol entuzijazma, mašte i brige za korisnike. Sistematsujući načela *Zemlje* ilustracijama iz domaćeg regionalnog neimarstva, Marjan Čehovin nije želeo da docira ili da bude posebno zapažen po nekakvoj posebnoj grafičkoj prezentaciji.

Čehovin spada u protagoniste koji bi mogli, čini se, da na prihvatljiv način postulate *Zemlje* utkaju u ovozemaljske naše prostore!

Sveprisutna post-moderna!

Na provokativan ali elegantan način Dejan Ećimović povezuje atribute šumadijske kuće sa modelom Paladijevih vila. Ovaj nekonvencionalni arhitekta operiše arhetipalnim formama i klasičnim kompozicionim matricama pružajući šansu današnjoj graditeljskoj logici da nađe odraza u njegovim ostvarenjima. Kuća br. 8 je baš u tom smislu simptomatična. Možda bi instinktu šumadijskog gedže više odgovarala arhitektura koju sugeriraju Čehovin, Selinkić, Babić... ili nenadmašni folklorist-autohtonac Predrag Ristić.

Ako unutar arhetipalnih nastambi simpatičnog eksperimentatora Mustafe Musića tražite domaćeg žitelja — razočaraćete se. Sem eventualnih gladijatora ili patricija... tu nećemo naći nijedno stvorenje rođeno posle — propasti Pompeje! Da li Musić stvarno misli da su njegove kubističke forme *ono pravo*? Da se ovakvim doktrinarno utemeljenim ali oblikovno naznačenim zgradama čuva pitomina pejzaža?

Odustajanje — od čega?

Demonstrativno »pučanje filma« u svesti rezigniranog umetnika desilo se pre šest decenija Kazimiru Maljeviću. Izloživši »Beli kvadrat na belom polju«, dakle belo »ništa«, umetnik je stavio publici na znanje da je to krajnje ishodište slikarstva i da je sve drugo — »čisto zezanje«! Po tome, Ivan Ratković nije originalan kada umesto projekta objekta izlaže — travnjak! Mladenački poletan i drag zbog humanističkih pobuda, simptomatičan za stanje duhova konceptualizmu naklonjenih arhitekata... ovaj gest Ratkovića ukazuje na gorući problem savremenog društva, na ekološku degradaciju životnog prostora.

Dragan Živković varira istu »temu« — napuštanje arhitektonskog poprišta. Da bi se odustalo od gradnje objekata nije neophodno da se prethodno diplomira

arhitektura. Živković ima vremena da se predstavi kao graditelj. U suprotnom, šteta bi bilo, jer se radi o talentovanom autoru, nekonformisti, punom ideja sa izvorišta savremene arhitektonske misli.

Stevan Žutić duhovitom intelektualističkom igrom uspostavlja čudne kombinacije: Zemlja-Oblik, Vazduh-Odnos, Voda-Akcija i Vatra-Ideja. Ostaje kao enigma — Terra incognita.

Proz pojам *istorije tradicije* Slobodan Maldini uvodi paraistorijske mitove i kultove Sumera, Vavilona, Starog Izraela u sistem mišljenja savremenih graditelja. Uočljiva je prejaka aroma mističnog kod ovog vrlo perspektivnog autora, koji se predaje verovanju u sudbinsko određenje razvoja civilizacije. Maldini operiše post-modernističkim rekvizitim, ali i primarnim oblicima na način koji dokazuje njegov izuzetan smisao za skulptoralno izražavanje. Ima indicija da Maldini može da uskladi svoje potencijale i opredeljenja sa aktuelnim potrebama arhitekture. U suprotnom, ni *Zemlja* ne bi imala naročitog razloga da ga smatra svojim sledbenikom.

Deset godina stara ideja »tafepolisa« prikazuje doajena domaćih nadrealista Gaudijevog kova u specifičnom svetu. Predrag Ristić ostaje na granici koja deli iracionalnost od realnosti, ali njegova nenametljivost i lični šarm uspešno suzbijaju povremene nasrtaje na njegovu filozofiju i delo. Iako ne udovoljava temi izložbe — seoska kuća — Ristić na najširem planu, u kosmičkim razmerama, uspostavlja odnose između filozofskih postulata *Zemlje* i graditeljstva kao egzistencijalnog čina čovekovog opstojanja.

Za slikara Radovana Kragulja, jedinog autora izvan arhitekture, ne može se reći da je izvan konteksta ideje *Zemlje*. Očigledno je da poruke kojima nas zasipaju protagonisti *Zemlje* ne zahtevaju arhitektonsku ambalažu. Iz toga proizilazi da je umesto izložbe mogao da se održi i — čitalački čas! Mislimo ovim da podvučemo u koliko meri su za razumevanje i eksponiranje ideja *Arhitekture zemlje* važniji tekstovi od projekata! Nije li i to jedan od indikatora za uspostavljanje ocene o oportunitosti i efektima čitave filozofije *Zemlje*.

[OKO, 17. IX. 1981]

## OSTRVLJENI NA OSTRVO

IZLOŽBA »ARHITEKTURA VODE — RATNO OSTRVO«

Ni u jednoj svetskoj metropoli gost elitnog hotela u srcu grada nije u mogućnosti da sa terase posmatra juvenilnu panoramu epohe agrikulture, dokle oko dopire, kao što to može gost hotela *Jugoslavija* u Novom Beogradu. Čudno je to osećanje za blaziranog biznismena iz Osake ili Rima kada preko razlivenog Dunava i priobalnih topola banatske strane posmatra zeleni okean kako se dodiruje sa plavetnilom neba... istovremeno dok sedi u ambijentu super-dizajna i biva služen *Džoni vokerom*!

Neko želi da tamo, preko puta, izgradi »urbanu aglomeraciju« kojom bi se Beograd rasprostro i na levu obalu Dunava. Neko želi da čitavo ušće Save u Dunav okuje obaloutvrdama i zaseje soliterima, parkiralištima, super i infra-strukturu! Jer, kobajagi, to Beograd — zaslužuje! Uopšte nam nije do stvaranja posebnog ugodaja biznismenima iz belog sveta... ali ovu sekvencu smo dali da bi dočarali suštinu problema, odnosno, opasnosti koja se nadvija nad ovim preostalim prirodnim obalama. Opasnosti koja proističe iz nasrılıjnosti urbanog razvitka i nezasitih apetita onih urbanista i arhitekata koji svoj jedini modus vivendi i opravdanje postojanja profesije vide u iskorišćavanju sveg raspoloživog prostora, »zgodnih« terena i »mekih lokacija«. U toj svojoj ostrvljenosti baciše oko i na čedno ostrvo na Ušću, na to »pusto ostrvo s palmom«...

### Rezervat prirodne prirode

Veliko ratno ostrvo je sastavni deo ove devičanske prirode i poslednja šansa da našim potomcima ostavimo malo parče netaknute zemlje na kome nema ničega od blagostanja postindustrijskog, atomskog potrošačkog društva. Ada Ciganlija polako ali sigurno postaje korisno ostrvo u smislu SIZ-ovskog smisla za »gazdovanje« opštenarodnom svojinom. Ada Huja je odavno prestala